

Р.М. Силко
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
естетичного виховання*

ВІН УВІЙШОВ ДО СВІТУ МИСТЕЦТВА ХУДОЖНИКОМ.

Т.Г. Шевченко правомірно вважається символом української нації, співцем народу. Традиційно і цілком слушно спадщина генія широко використовується у вихованні підростаючого покоління. Передусім це стосується його безцінної літературної спадщини, яка є джерелом патріотичного, морального, етичного, трудового та екологічного виховання.

Менш відомим, але при цьому не менш величним є суто художній спадок Кобзаря – безцінне джерело естетичного виховання. У різні часи окремі його аспекти були предметом дослідження таких вчених: Антонович Д., Гальченко С., Гарус В., Говдя П., Новицький О., Степовик Д., Яцюк М.

Метою статті є систематизувати та узагальнити художній (живописно-графічний) спадок митця; сформулювати цілісне уявлення про Т.Г. Шевченка як художника.

Вже змалку Шевченко виявляв «непереможне поривання до малярства» [4, с. 7], що зрештою привело його до Петербурзької Академії мистецтв, – він став там одним з улюблених учнів тодішнього світила Академії, Карла Брюлового, набув титулу «вільного художника», а потім і академіка. Протягом усього життя непереборно тягло його до малювання: «Мені заборонили ще й малювати, відняли найблагороднішу частину життя мого – писав він у засланні; «найбільше мені мук задає, що малювати мені не дозволяють»; «дивитися і не сміти малювати, – се така мука, яку зрозуміє тільки суцільний художник» [4, с. 7]. Все свідчить про те, що малярство було його справжнім покликанням, якого не міг придушити в нім навіть першорядний його поетичний талант.

Художня творчість Шевченка певним чином зумовлювалась і розвивалась під впливом життєвих обставин. Тому художній геній Кобзаря ми будемо розглядати у його розвитку.

Визначною віхою у становленні Шевченка-художника було звільнення його з кріпацтва та навчання у Петербузькій Академії художеств. Історія перетворення Шевченка з підневільного робітника на вільного слухача Імператорської академії художеств – це історія, що тривала близько десятиліття.

Наприкінці 1828 (або на початку 1829р.) Тараса взяли до поміщицького двору у Вільшані, який дістався в спадщину позашлюбному синові В. Енгельгардта, ад'ютантові віленського військового губернатора П. Енгельгардту. Восени 1829р. Шевченко супроводжує валку з майном молодого пана до Вільно. У списку дворових його записано здатним "на комнатного живописця" [3, с. 4].

У Вільно Шевченко виконує обов'язки козачка у панських покоях. А у вільний час потай від пана перемальовує лубочні картинки. Шевченка віддають вчитися малюванню. Найвірогідніше, що він короткий час вчився у Яна-Батіста Лампі, який з кінця 1829 р. до весни 1830 р. перебував у Вільно, або в Яна Рустема, професора живопису Віленського університету (за О. Новицьким). Десь наприкінці лютого 1831 р. помандрував до столиці у валці з панським майном і Шевченко.

1832 року Енгельгардт віддає Шевченка на чотири роки майстрові петербурзького малярного цеху В. Ширяєву. Разом з його учнями Шевченко бере участь у розписах Великого та інших петербурзьких театрів.

У 1835 році з Шевченком познайомився його земляк, учень Академії мистецтв Іван Сошенко. За свідченнями О. Новицького знайомство це відбулося у Літньому саду, де Шевченко робив замальовки численних скульптур. Для цього він приходив зранку, набагато раніше основної роботи, яка його не дуже задовольняла. Сошенко, ознайомившись з роботами Тараса, «спостеріг велику кебету до малярства й загадав, як би допомогти йому» [4,

с. 6]. Він робить все, щоб якось полегшити його долю: знайомить з Є. Гребінкою і конференц-секретарем Академії мистецтв В. Григоровичем, який дозволяє Шевченкові відвідувати рисувальні класи Товариства заохочення художників. Згодом відбувається знайомство Шевченка з К. Брюлловим і В. Жуковським. Вражені гіркою долею талановитого юнака, вони у 1838 році викупляють його з кріпацтва.

З 22 травня 1838 року (дата підписання відкупної – акту визволення на волю з кріпацтва) Шевченка зараховують стороннім учнем Академії мистецтв відразу до класу гіпсових фігур, минаючи два попередні. Він навчається під керівництвом самого Карла Брюллова, стає одним з його улюблених учнів аж до самого кінця навчання. Вже через два роки акварельні портрети пензля Шевченка, що експонувалися на академічній виставці, були відмічені художніми оглядачами петербурзьких газет. Шевченко одержує срібні медалі за картини "Хлопчик-жебрак, який дає хліб собаці" (1840), "Циганка-ворожка" (1841), "Катерина" (1842). Остання написана за мотивами однойменної поеми митця. У цьому полотні Шевченко одним з перших у мистецтві класицизму зображує вагітну жінку, узагальнюючи образ своєї героїні до рівня певного символу, що говорить про метаісторичну долю цілої нації.

Навчаючись в академії, Шевченко осягає секрети живопису старих майстрів з багатой ермітажної колекції, слухає імпрізовані блискучі лекції з теорії живопису визнаного метра К. Брюлова... Слідуючи на словах усіх вказівок видатного вчителя, перед талантом якого він вклонявся, Шевченко все ж мимовільно шукав свій власний, унікальний творчий шлях. Академічна школа дала йому високу культуру рисунку, блискучі знання з анатомії, майстерність композиції. Для художника – це лише абетка, за допомогою якої він прагне сказати про те, що його хвилює.

Окрім навчальних робіт, Шевченко під час навчання виконував і приватні замовлення. В основному вони були представлені численими портретами та ілюстраціями до деяких видань.

У травні 1843 року Шевченко оформлює в Академії відпустку й вирушає на Україну. Його ім'я вже має на батьківщині певний резонанс. Тоді малоє він значну кількість портретів та краєвидів. Підприємець та меценат Григорій Тарновський придбав його «Катерину», започаткувавши свою українську колекцію. У той час це був перший випадок придбання картини сучасного українського художника не для прикрашення інтер'єру, а для створення колекції.

У двох роботах цього періоду – «Селянська родина» (1843) та «На пасіці» (1843) – до Шевченка як до живописця приходять відчуття сонця, кольору і повітря, те, чого так не висточало в академічній майстерні. Художнику вдалося зрештою олійними фарбами передати тремтливість та внутрішній рух життя, те що він вже досконало вмів робити олівцем та аквареллю. Серед мистецтвознавців існує думка, що як би доля митця склалася по-іншому та його пошуки в живописі не були перервані засланням, а він мав би можливість, як і планував, поїхати до Берліну і далі у Європу, світ говорив би про нього, у всякому випадку, як про одного з основоположників імпресіонізму [1, с.60].

Того ж 1843 року Шевченко починає роботу над серією офортів (різновид гравюри на металі, котрий дозволяє отримувати відтиски з друкарських форм, які попередньо оброблені кислотами) «Живописна Україна», яка тривала весь 1844 рік. Він сам працює над гравіюванням, заразом оволодіваючи цією складною технікою, адже в Академії художеств, де у цей час панувала класична різцева гравюра, практично офорт не займались, і Шевченкові доводилось цією новою для себе справою займатись майже самостійно [2, с. 37]. В листі до О.М. Бодянського сам митець писав про свій задум створити три альбоми: «...в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні; в другій – теперішній людський бит, а в третій – історія...» [4, с.14]. Тарас Шевченко прагнув видавати по 12 естампів щороку, але через матеріальну скруту цей грандіозний задум реалізувати не вдалося. Друком вийшло лише 6 офортних аркушів, які були дуже вдалимими й

швидко розійшлися. Серед них: «Судня рада», «Дари в Чигирині 1649 року», «Старости», «Казка», «Видубицький монастир», «У Києві». Як бачимо, тут представлені композиції, що присвячені побуту та історії України, її красиви. Цим виданням Шевченко прагнув якомога повніше показати те, чим Україна відрізняється від інших національних та соціальних утворень. «Як бачимо, мета видання була передусім національно-патріотична, але давала авторові не лише змогу пропагувати культ славетного минулого України та збуджувати зацікавлення й любов до всього національного українського, а й можливість виявити свої артистичні здібності» [5, с.273]

Дослідники, зокрема О.Новицький, сходяться на тому, що Тарас Григорович оволодівав офортом самостійно, беручи за основу твори Рембрандта з приватних колекцій. Не дарма в Академії його ще прозивали «руським Рембрандтом» [4, с. 15]. Взагалі, вплив творчості Рембрандта на Шевченка не обмежувався технікою гравюри. «Шевченко дуже подібний до Рембрандта у світлотіні, де він теж кохався у вечірнім освітленні та в інших яскравих контрастах світла й тіні. Се ми бачимо у більшій частині його творів, а особливо в його автопортреті зі свічкою» [4, с. 16].

У березні 1845 року Тарас Шевченко подає до Ради Академії свої живописні роботи й просить удостоїти його звання художника. Рада визначає задовольнити прохання вільного слухача Шевченка. 16 квітня 1845 року був виписаний атестат «вільного художника», не дочекавшись якого, митець виїжджає з Петербургу. Ще після першої поїздки на батьківщину (1843, 1844 р.р.) він мріяв повністю перебратися в Україну.

У Києві з початку 1840-х років під непосреднім патронатом генерал-губернатора працює тимчасова комісія розбору древніх актів (Археографічна комісія, як її ще називали, – розташовувалась тоді у новозведеній будівлі Київського університету св. Володимира). Шевченко, який до того часу вже мав успішний досвід створення «Живописної України», стає бажаним співробітником комісії, адже їх завдання були дуже схожими.

Вже у листопаді 1845 Шевченка відряджають на полтавщину «для деяких студій» [4, с. 17]. Звідти він привіз чудові замальовки Здвиженського монастиря та будинку Котляревського; Густинського монастиря: браму, головний храм, трапезну церкву, церкви у Прилуці; Переяслава: Вознесенську катедру, церкву Покрова та хрест кам'яний на Альті. Протягом 1845 – початку 1847 років Шевченко, виконуючи обов'язки художника Археографічної комісії, об'їхав Волинську, Подольську, Київську, Полтавську, Чернігівську губернії; фіксував пам'ятки старовини у Чернігові, Прилуках, Чигирині, Суботові, Переяславі, Почаєві. З тих часів до нас дійшли роботи митця, де він замалював таке: у Суботові – Богданову цекву, руїни палат Хмельницького й могильні хрести; у Чигирині – дівочий монастир та загальний вид з Суботівського шляху; у Почаївській лаврі – загальні види з півдня і з заходу, інтер'єр церкви та краєвид з веранди, церкву в Секуні й церкву у Вербках з планом її.

За завданням комісії Шевченко замальовував архітектурні та археологічні пам'ятки України, збирав фольклорно-етнографічний матеріал. Роботи цього періоду важливі для розуміння його естетичного світовідчуття, мають величезне значення для історичної археології. Вони відмічені романтичною схвильованістю, емоційністю, прагненням до епічного узагальнення. «Старовиною Шевченко займався з великою любов'ю та охотою й чимало зробив у цьому напрямі, мабуть і без наказу Комісії» [4, с. 18]. Така праця йому дуже подобалась і давала багато часу для власних робіт. За свідченнями О. Новицького, Шевченко багато малював тоді портретів та краєвидів.

У 1846 році, коли в Університеті святого Володимира з'являється вакансія викладача малювання, Шевченко подає прохання куратору Київського навчального округу з проханням призначити його на цю посаду, яке було задоволене. Шевченко і письменник Пантелеймон Куліш (1819-1897) у той час мріяли про розвиток «українських пластичних мистецтв» й обговорювали плани створення у Києві окремого навчального закладу чи

хоча б спеціальних художніх класів. Молода дружина П. Куліша Олександра Білозерська переконала чоловіка умовити Шевченка поїхати вчитися до Італії за її кошт (3000 карбованців посагу та діаманти).

Але цим планам не судилося здійснитися, адже і Куліш, і Шевченко незабаром були заарештовані за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві. У вироці, винесеному Тарасові Шевченку (призначити рядовим до Окремого оренбурзького корпусу з правом вислуги) імператор Микола I дописав власною рукою «З найсуворішою заборонаю писати й малювати».

23 червня 1847 року Шевченко опинився в Орській фортеці звичайним жовніром. На щастя, й в Оренбурзі, і в Орській фортеці, й у Новопетрівському укріпленні він зустрічав людей, які його розуміли, які не тільки не перешкоджали художнім заняттям Шевченка, але й заохочували їх. У засланні Шевченко бере участь у двох експедиціях. Перша була пов'язана з топографічним вивченням і описом Аральського моря, друга – з розвідкою запасів камяного вугілля на півострові Мангишлак (східне узбережжя Каспійського моря).

Небезпеки та труднощі цих експедицій стали на короткий час порятунком від монотонності та безглуздості солдатських буднів у забутій Богом та людьми пустелі. Саме у роки заслання максимального колористичного й графічного багатства досягають акварельні пейзажі Шевченка. Серед багатьох цікавих робіт цього періоду виділяються такі: «Пожежа у степу» (1848) та «Шхуни біля форту Кос-Арал» (1848) – з Аральської експедиції; «Туркменські аби у Кара-Тау» (1851-1857).

Напрочуд цікавими є і його жанрові композиції того часу – як правило, одно-, дво- чи трифігурні сцени, висунуті крупним планом на «авансцену» картини. Дія відбувається у дуже вузькому камерному просторі зі складним освітленням від штучного джерела, що знаходиться поряд (художник обіграє різні варіанти: багаття, піч, свічка, каганець). Ефект підсилений монохромністю – роботи виконані сепією з додаванням білил. Прикладом таких робіт є: «Молитва за померлих» (1856) та «Діоген» (1856).

Перебуваючи у Новопетровському форті з суворою заборонаю малювати (1853 р.), Шевченко вдається до ліплення, скульптурних робіт, знайшовши поблизу укріплення придатну для цього глину. Це були і фігури, і барельєфи, і багатофігурні композиції, які, нажаль, не зберіглися, але свідчать про ще одну грань художньої обдарованості митця, його неборне прагнення до творчості.

17 квітня 1857 року Шевченку була підписана амністія завдяки зусиллям, певній громадській відвазі віце-президента Академії графа Ф. Толстого, який особисто звертався з проханням до нового царя Олександра II. Однак, реального звільнення Шевченко мусив чекати аж до серпня.

Перед звільненням Шевченко, розмірковуючи над своїм творчим майбутнім, вирішив присвятити себе гравюрі, не вбачаючи себе в ролі живописця. Зокрема він з цього приводу писав: «... про живопис нічого вже мені й гадати. А гадаю я цілком віддатися самій лишень гравюрі акватінта» [4, с. 25]. Крім того, Шевченко планував провадити активну просвітницьку діяльність в Україні. Він хотів робити малюнки сепією з творів знаменитих художників у Петербурзі – малюнки для майбутніх гравюрних естампів. Цю роботу він планував робити протягом двох років, а потім переїхати до України й друкувати естампи з метою «... ширити в громаді прекрасне, поучаюче, значить ширити світ істини, значить бути угодним Богові і корисним для людей» [4, с. 26].

Нарешті 2 серпня 1857 року Шевченко покинув Новопетровське укріплення й через Астрахань прямував до Нижнього-Новгорода, куди прибув 19 вересня. Тут він мусив залишитися більше, ніж на шість місяців. У цей час митець багато малював і портретів, і краєвидів, особливо стародавніх церков.

23 березня 1858 року Шевченко прибув до Петербургу, мало не через 11 років після того як зневолено його покинув. Його сердешно прийняли у будинку Толстих. Там він займається рисунком з дочкою Федора Петровича

та Анастасії Іванівни – Катериною. Завдяки Федору Толстому Шевченко отримує квартиру-майстерню в Академію художеств, до якої він переїхав на початку червня 1858 року. Трошки відпочивши душею між приятелями та улаштувавши помешкання, Шевченко взявся до роботи – не забув він своїх планів про гравюру. Митець не тільки інтерпретує шедеври «істинних художників», (його захоплюють роботи Рембрандта, Мурильо, Тен'єра, Карла Брюллова, Івана соколова, Мещерського), але переводить у гравюру і власні композиції символічного звучання: «Дерева Мангишлака», «Старий на кладовищі» й елегічні «Дві дівчини».

У квітні 1859 року Шевченко подає до ради Академії художеств гравюри з картини Рембрандта «Притча про робітників на винограднику» та Соколова – «Приятелі» на здобуття звання академіка. Щодо майстерності Шевченка у техніці гравюри, О. Новицький пише «... тут погляд на Шевченка тільки один: усі визнають його за найліпшого офортиста» [4, с. 32]. Тому цілком заслужено у вересні 1860 року він офіційно отримав звання «академіка гравірування на міді».

Окрім гравюри, Шевченко у той час багато малював олівцем і дещо олійними фарбами та аквареллю. Тут були і портрети, і автопортрети, й історична тематика, побут і краєвиди.

У травні 1959 року Шевченко востаннє приїздить до України, насилу отримавши кількомісячний дозвіл. У цю поїздку він малює мало, але замальовки, що зберіглися є надзвичайно цікавими тонким ліризмом та своєрідною філософією занедбаних садів у старих поміщицьких маєтках. Наповнені життям та променистого почуття портрети Михайла та Марії Максимовичей, яких відвідав художник на хуторі Михайлова гора.

Переправляючись через Дніпро на Правобережжя, митець робить з човна начерк Канівських круч – не відаючи, що менше ніж через рік його тіло буде перепоховане на одній з цих круч. Але поїздка несподівано переривається. Шевченко був обмовлений та звинувачений у богохульстві, і

скоро виїжджає до Санкт-Петербургу, з гірким осадом на душі і розумінням того, що йому не судилося решту років провести в Україні.

З початку 1861 року Шевченко рідко виходить з майстерні, продовжуючи працювати в техніці гравюри. Майже всю ніч з 25 на 26 лютого (за старим стилем) сильний біль у грудях не давав художнику заснути. О п'ятій ранку він попрохав чаю. Відчувши себе краще він поспішав продовжити роботу над незакінченим портретом Бруні. Майстерня була двоярусною, під час хвороби Шевченко перебував у верхній її частині – на антресолях. Він став спускатися сходами і впав. Життя Тараса Шевченка-художника обірвалося...

Він увійшов до світу мистецтва художником. Завдяки своєму художньому таланту він отримав волю від кріпосної залежності. Здійснення мрії вільно малювати звільнило у його душі могутній поетичний геній.

Але навіть коли до Тараса Шевченка прийшла велика поетична слава, його земляк і перший наставник з малювання у Петербурзі Іван Сошенко переконливо стверджував: «Якщо б він полишив свої вірші, то був би ще більшим живописцем, ніж поетом...» [3, с. 32].

Вимоглива Санкт-Петербурзька Академія художеств, що привчила до наполегливої та регулярної праці, навчання у Карла Брюлова, який своїми реалістичними поглядами розхитував підвалини пізнього руського класицизму, підготували Шевченка – художника міцного, самостійного й глибоко національного.

Його твори часто порівнюють з роботами Альбрехта Дюрера (1472-1528), Рембрандта (1606-1669), Ореста Кіпренського (1782-1836), з японською гравюрою.

Хоч життєві обставини не дозволили на повну силу розкритися його таланту художника, його значний спадок і новаторство у багатьох художніх галузях, вплив на подальший розвиток національного мистецтва роблять Шевченка одним з найвидатніших художників XIX століття.

Література

1. Гарус, В. Т. Шевченко-художник [Текст] / В. Гарус // Червона Калина : літературно-публіцистический альманах українського клуба. – Челябинск : Златоуст, 2007. – С. 59-60.
2. Говдя П.І. Т.Г.Шевченко- художник [Текст] : нарис / П. І. Говдя. – К. : Мистецтво, 1955. – 42 с., іл.
3. Журнал «Великие художники. Тарас Шевченко. – выпуск 24. – 32 с.»
4. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр / О.Новицький. – Москва, 1914. – 37с., іл.
5. Прийма Ф. Шевченко в работе над «Живописной Украиной»: (По материалам архива В. Н. Репниной) / Ф.Я. Прийма // Збірник праць четвертої наукової шевченківської конференції. – К., 1956. – С. 270–283.